

Регіоналізація і глобалізація

Ірина ГЛАДІЙ

**ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ
ГЛОБАЛІЗОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО
ПРОСТОРУ:
СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД****Резюме**

Розгляд рушійних сил розвитку транснаціональних систем здебільшого сконцентровано на формуванні інституційно-організаційних передумов, які забезпечують уряди країн і міжнародні організації, або внутрішніх умов саморозвитку. Жоден з цих підходів не забезпечує достатнього рівня об'єктивності і ефективності, що підтверджує суперечлива практика чинних транснаціональних систем. Автор вважає, що поєднання системного і синергетичного підходів дає змогу по-новому розглянути рушійні сили процесу транснаціональної регіоналізації.

Ключові слова

Глобалізований економічний простір, «новий регіоналізм», соціально-економічна система, гранична цілісність транснаціонального регіону, антинормічність, інтеграція, дезінтеграція, регіоналізація, глобальна асиметрія і десинхронізація розвитку.

© Ірина Гладій, 2003.

Гладій Ірина, канд. екон. наук, доцент, Тернопільська академія народного господарства, Україна.

Взаємовідносини між глобалізацією і регіоналізацією є предметом багатьох дискусій. Одні фахівці вважають, що глобалізація і регіоналізація підтримують одна одну, інші – що між ними існують протиріччя. Як свідчить досвід, їх цілі та механізми не повністю співпадають – деякі з них є сумісними, а частина відрізняється. Економічна глобалізація спрямована насамперед на реалізацію вимог конкуренції та пошук нових форм локалізації економічної діяльності з метою отримання додаткових переваг і вигод. На противагу їй, регіоналізація орієнтована на потреби розвитку співробітництва між країнами в межах певної території з метою найоптимальнішого використання наявних і потенційних переваг. Деякі науковці [2, 4, 9, 10] вважають, що виникнення наприкінці 1990-х рр. сприятливих умов для нової хвилі регіоналізації («новий регіоналізм») стало значною мірою реакцією країн на прискорення глобалізаційних процесів. Укладення регіональних угод, зміцнення локальних інституцій, співробітництво в різноманітних галузях створили для країн кращі перспективи для розвитку (стимулююча функція) і можливості протистояти викликам глобалізації (захисна функція). У такий спосіб регіоналізація дозволяє країнам краще пристосуватися до нових геоekonomічних умов розвитку, які формуються під впливом загальноцивілізаційного процесу глобалізації всіх сфер сучасного мегасоціуму.

Меншою мірою сучасна наукова думка розглядає питання, пов'язані з визначенням рушійних сил та механізмів реалізації процесу глобалізації на трансрегіональному рівні. Традиційно національну економіку розглядають як основний об'єкт дослідження в міжнародній і глобальній економіці. Такий підхід перестав відповідати сучасним реаліям міжнародної економіки. Навіть усвідомлюючи незворотність глобалізаційного процесу, ми все ще застосовуємо для вирішення протиріч, що виникають, розроблені для національного рівня стандартні підходи та шаблони, що рівнозначно застосуванню технологій початку минулого століття в умовах «нової економіки». Ефективність буде мінімальною.

За цих умов виникає необхідність у: а) критичному осмисленні існуючих теоретичних концепцій і виділенні сутнісних характеристик сучасного регіоналізму як невід'ємного елемента процесу глобалізації; б) проведенні системного аналізу цільової орієнтації розвитку трансрегіональної системи; в) доведенні, що об'єктивною причиною розгортання нової хвилі регіоналізму є антиномічність процесу глобалізації. Вирішенню перелічених завдань і присвячено цю статтю.

1. Сутнісні характеристики «нового регіоналізму» в умовах глобалізованої економіки

Сучасний етап розвитку регіональних процесів, швидше, можна ідентифікувати як відкритий регіоналізм. Його метою є розширення сфери вільної торгівлі, вільного переміщення капіталу та людей, а не утворення і функціонування закритих торгових союзів. При цьому постає завдання не лише поглиблення співробітництва в межах існуючих регіональних і субрегіональних груп, а й розширення співпраці між різними союзами. Отже, на даному етапі регіоналізація стає результатом довгострокових перетворень зв'язків між країнами, які, об'єднуючись у певні союзи, блоки чи кластери, формують специфічний економічний простір на спільній для них території. Фактично вона виконує функції структуроутворювального елементу глобальної системи і постає у двох аспектах: пасивному (є об'єктом глобалізації) і активному (виступає її суб'єктом).

Різні наукові школи виробили різні підходи щодо формування поняття сучасного регіоналізму.

Реалісти вважають міжнародну систему анархічною за суттю, оскільки егоїстичні інтереси країн відіграють у ній визначальну роль. Різні форми регіоналізму можуть бути наслідком: а) спроби збалансувати вплив держави-конкурента («версія балансу сил»); б) створення системи колективних відносин для захисту загальних економічних інтересів («версія стабільності»); в) необхідності зміцнити чийсь геополітичні чи геоекономічні позиції («імперська версія»).

Такий підхід не враховує зворотного процесу, який, на думку автора, в сучасних умовах є визначальним, а саме – вплив інтересів суб'єктів глобальної економіки на формування регіональних систем (у контексті «нового регіоналізму»). Навіть розвинуті країни, що формують ядро світової економіки, змушені враховувати реалії глобальної економіки і пов'язані з нею зміни в геополітичній ситуації¹. Відомі випадки об'єднання країн для реалізації домовленостей, прийнятих на глобальному рівні². Тому, на наш погляд, доцільно виділити ще одну форму регіоналізму – «глобальну версію», метою якої є реалізація глобальних процесів на регіональному рівні.

Даний підхід акцентує увагу на пріоритеті інтересів суверенних держав як основного суб'єкта міжнародних відносин. Але поява нових недерж-

¹ Незважаючи на гегемоністські тенденції політики США, військові дії в Іраку продемонстрували вразливість щодо загальносвітової думки і поведінки інших суб'єктів міжнародного права. А розширення ЄС на Схід надало додаткові імпульси для прискорення інтеграційних процесів у Східній Європі.

² Наприклад, WTO, Регіональні Комісії ООН, Європейський Валютний Союз і т. п.

жавних суб'єктів на міжнародній арені стає дедалі закономірнішою особливістю сучасних світових процесів. Тому реалісти, захищаючи базове для них поняття національних інтересів, шукають доказів того, що нові актори є лише більш витонченим і прихованим інструментом у руках суверенних держав³, з чим важко погодитись.

Інституціоналісти вважають, що анархію, про яку говорять реалісти, можна відкоригувати за допомогою сильних та ефективних інститутів – каркасу різного роду регіональних блоків і альянсів. Такий підхід пропонує цікавий аспект для аналізу регіоналізації як одного зі способів зниження ентропійності світового ринку і доведення рівня хаотичності світового господарства до економічно прийнятної. Багато дослідників цієї школи пояснюють формування транснаціональних регіонів процесами, що відбуваються всередині держав і між владами різних рівнів (центральною, регіональними, муніципальними). Але це, скоріше, притаманно великим країнам з федеративним устроєм, де регіони відзначаються особливою активністю і схильністю до сепаратистських тенденцій.

Прихильники **когнітивного підходу** вбачають у регіоналізмі вид соціальної рефлексії, який відштовхується від переважаючих на даний момент (і здатних змінюватися в ході взаємного пристосування) уявлень про ідентичність і почуття територіальної спільності. Поширена в Західній Європі концепція «регіоналізму, що виникає» (emerging regionalism), чи регіонобудівництва (region building), є фактично непрямую (опосередкованою) реакцією на когнітивний підхід. У ряді випадків регіоналізм трактують як «конструйоване» (іноді «уявне») явище, невіддільне від соціально-політичного контексту [20: 224]. Наприклад, руйнація старого біполярного світу спровокувала появу таких нових форм регіоналізму, як Чорноморське економічне співробітництво, Баренц-Євроарктичний проект та ін. До рушійних сил регіоналізації належать не лише держави, а й неурядові структури (економічні «групи інтересів», громадські організації, політичні партії і т. п.) [15: 90-104]. Наприклад, учасники приватних проектів прокладення нафтопроводів значною мірою визначають геоекономічну ситуацію на північно-західних кордонах Росії [5: 30-31]. Такий підхід явно розширює поняття «регіону», робить його гнучким, «м'яким», адаптованим і здатним піддаватися численним інтерпретаціям.

Враховуючи таку різноманітність підходів, на думку автора, варто зупинитися на широкому тлумаченні регіоналізації як процесу пошуку чи встановлення адекватної локальної ідентичності суб'єктами світової економіки шляхом посилення в межах певної території набору параметрів взаємної залежності, яку визначають у політичних, економічних, соціальних і культурних категоріях. Цьому процесу також притаманні деякі суб'єктивні характеристики.

³ Класичний приклад розробки реалістських теорій див.: Morgenthau H. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. – N.Y., 1978. Критичний аналіз сучасного реалізму див.: Legro J., Moravcsik A. *Is Anybody Still a Realist?* // *International Security*. – 1999. Fall. – Vol. 24. – No. 2.

2. Гранична цілісність соціально-економічної системи як передумова процесу міжнародної регіоналізації

Автор виходила з того, що весь процес розвитку регіону як соціально-економічної системи загалом спрямований на досягнення граничної цілісності сукупного соціального організму на певному ієрархічному рівні. Дана позиція не є однозначною. З приводу цілей розвитку соціально-економічної системи, за яку для прикладу розглядають національну економіку, є кілька протилежних точок зору, хоча всі вони мають загальну основу, оскільки ототожнюють мету розвитку з її функцією⁴. Це відбувається тоді, коли системі приписують такі цілі, як задоволення потреб населення і національного соціуму загалом, підвищення матеріального добробуту населення, відтворення чи самовідтворення, збереження якості системи, виживання суспільства і людства тощо.

Аналіз даних цілей з точки зору системного підходу дав змогу зробити наступні висновки.

1. Наявність мети розвитку зовсім не забезпечує збереження її цілісності [11: 96]. Цьому суперечить досвід країн світу. Наприклад, розпад СРСР був обумовлений вичерпанням потенційних можливостей існуючої соціально-економічної системи й необхідністю пошуку моделей подальшого розвитку країни. З іншого боку, стверджувати, що національна економіка є нецільовою системою [6: 434], також неправомірно. Лише наявність чітко сформульованих цілей дає змогу визначити бажані «виходи» чи стан системи, тобто результат реалізації функцій національної економіки і сукупності взаємозв'язків між її структурними елементами⁵. У протилежному випадку існування такої системи втрачає сенс.

2. Національна економіка як цілісне утворення дійсно підвищує життєздатність не лише економічних структур, а й суспільства загалом. Проте це зовсім не підтверджує існування єдиної глобальної мети, адекватної меті розвитку країни на кожному відрізку часу. Досвід більшості країн світу свідчить, що цілі розвитку національної економіки змінюються залежно від етапу економічного циклу, на якому вона перебуває, від її геоекономічного і

⁴ Як основні функції національної економіки можна виділити: виконання нею ролі в системі міжнародного розподілу праці, задоволення матеріальних та інших потреб індивідів, створення умов для розширеного і забезпечення еволюційного відтворення, створення умов для розвитку людини, виявлення її сутнісних характеристик і сил, адаптація суспільства до змін зовнішнього середовища.

⁵ Дані висновки не стосуються природних систем, цілісність яких не підлягає сумніву, але мета обмежена забезпеченням природного кругообігу через життєдіяльність організму і відтворення виду.

геополітичного становища у світовій системі та сукупності потенцій, якими володіє дана країна. Тому шукати одну «універсальну» мету для всіх національних економік означає ігнорувати існуюче розмаїття країн світу.

3. Зазначені цілі фактично співпадають із функціями економіки. Мету не може ставити створена людиною система, якою і є національна економіка, хоча значною мірою визначена нею й залежить від неї. Носіями цілей є індивіди, які, будучи елементом економічної системи, формують цілі. Сучасний розвиток економіки знань та інформації підтверджує пріоритетність людського фактора у розвитку не лише національної економіки, а й мегасоціуму загалом. Тому використовувана більшістю країн світу модель відкритої економіки зможе забезпечити виконання своїх функцій лише у випадку реалізації принципу економічної демократії, тобто узгодження та гармонізації інтересів усіх учасників соціально-економічного процесу і створення умов для їх реалізації.

Враховуючи все це, автор вважає за доцільне використати поняття граничної цілісності сукупного соціального організму (транснаціонального регіону) на певному ієрархічному та часовому рівнях як критерія, що дає змогу визначити загальний орієнтир для функціонування соціально-економічної системи, але не обмежує її мобільності визначенням структурних чи результативних критеріїв. Система має забезпечувати певний граничний ступінь цілісності доти, доки це сприятиме її еволюційному розвитку та виконанню функцій. У протилежному випадку загострення внутрішніх протиріч, що заважатимуть виконанню системних функцій, і зовнішніх протиріч, які фактично протиставлять її загальносвітовим тенденціям розвитку, призведуть до наростання ентропійних тенденцій понад граничний рівень. Внаслідок такої ситуації система може як перейти на інволюційний шлях розвитку з подальшим її руйнуванням, так і здійснити якісний стрибок (утворення системи з вищим рівнем організації). Стимулююча та захисна функції процесу регіоналізації матимуть змогу реалізуватися лише за умови забезпечення динамічної цілісності соціально-економічної системи як певної територіальної спільноти.

Черговому розширенню ЄС, як правило, передуює процес загострення протиріч між обсягами виробленого продукту (пропозицією) і обсягами реалізації (попитом) на внутрішньому ринку, між купівельною спроможністю суб'єктів ринку і ціновою політикою виробників, між кількістю робочих місць і безробітних, між потребами здійснення структурних реформ національної економіки і необхідністю перенесення частини виробництв і технологій за межі країни, між гео економічними інтересами країн регіону та їх конкурентними можливостями. Прийняттю рішення про останнє розширення ЄС передувало послаблення ділової активності та посилення ознак уповільнення індустріальної діяльності наприкінці 2000 р. Самі європейці пояснювали це зміною економічних циклів і переходом до інформаційно-технологічної моделі розвитку, яку супроводжує проведення структурних реформ, формування нової моделі стимулів і механізмів управління в умовах інтегрованих товарних і фінансових ринків.

Таблиця 1.

**Передові економіки: реальний ВВП, ціни на споживчі товари,
рівень безробіття (щорічний відсоток змін і відсоток незайнятих) [21: 21]**

	Реальний ВВП				Споживчі ціни				Безробітні			
	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002
Передові економіки	3,4	4,1	1,9	2,7	1,4	2,3	2,1	1,8	6,4	5,9	5,9	5,9
Країни-лідери:	3,0	3,8	1,6	2,4	1,4	2,3	1,9	1,7	6,1	5,7	5,9	6,0
1. США	4,2	5,0	1,5	2,5	2,2	3,4	2,6	2,2	4,2	4,0	4,4	5,0
2. Японія	0,8	1,7	0,6	1,5	-0,3	-0,6	-0,7	-	4,7	4,7	5,3	5,2
3. Німеччина	1,6	3,0	1,9	2,6	0,7	2,1	2,0	1,3	8,3	7,8	7,6	7,4
4. Франція	3,2	3,2	2,6	2,6	0,6	1,8	1,5	1,4	11,3	9,7	8,8	8,2
5. Італія	1,6	2,9	2,0	2,5	1,7	2,6	2,2	1,6	11,4	10,6	9,9	9,5
6. Великобританія*	2,3	3,0	2,6	2,8	2,3	2,1	2,2	2,4	6,0	5,6	5,3	5,4
7. Канада	4,5	4,7	2,3	2,4	1,7	2,7	3,0	2,2	7,6	6,8	7,2	7,1
Інші країни:	4,8	5,2	3,0	3,8	1,3	2,4	2,8	2,3	7,3	6,3	6,1	5,7
У тому числі												
8. Іспанія	4,0	4,1	2,9	3,2	2,2	3,4	2,9	2,3	15,9	14,1	12,7	11,7
9. Нідерланди	3,9	3,9	2,9	2,7	2,0	2,3	3,9	2,4	3,2	2,8	3,0	3,0
10. Бельгія	2,7	3,9	2,4	2,4	1,1	2,9	2,2	1,3	8,8	7,0	7,0	7,0
11. Швеція	4,1	3,6	2,6	2,8	0,5	1,0	1,8	1,9	5,6	4,7	4,1	4,0
12. Австрія	2,8	3,2	2,2	2,6	0,5	2,0	1,7	1,6	3,8	3,3	3,4	3,3
13. Греція	3,4	4,0	3,8	3,8	2,2	2,9	3,4	3,3	11,7	11,1	10,9	10,7
14. Португалія	2,8	3,0	2,4	2,8	2,2	2,8	3,8	2,3	4,4	4,1	4,0	4,0
15. Ірландія	9,8	10,7	7,0	6,2	2,5	5,3	4,0	3,3	5,6	4,3	3,7	3,7
ЄС	2,6	3,4	2,4	2,8	1,4	2,3	2,3	1,8	9,1	8,2	7,8	7,9

*Ціни на споживчі товари ґрунтуються на індексі роздрібних цін, окрім відсотка по заставній.

Відповідно, виникає запитання: чи зможе в таких умовах внутрішній попит забезпечувати європейське зростання? Аналіз провідних європейських економік (Німеччини, Франції, Великобританії) [3: 45–51] показав, що навіть у сценарії прискореного зростання Європа навряд чи забезпечить відповідний попит, який послужив би стимулом для розвитку всіх інших країн світу. Прискорення зростання європейської економіки пов'язувалося зі збільшенням експорту, якому сприяло послаблення євро і активний розвиток економіки США, основного торговельного партнера ЄС. Але реальний розвиток подій виявив неухильне зростання курсу євро на європейському просторі та загострення проблем економіки США (зростання безробіття, посилення нестабільності фінансового ринку). Зростання мобільності капіталу Європи й вироблення запобіжних заходів щодо обмеження вразливості прямих інвестицій (встановлення високого рівня коефіцієнта використання

виробничих потужностей, формування портфелів замовлень, зниження довгострокових відсоткових ставок і відносної значущості банківського кредиту) дали змогу підтримати європейських експортерів і внутрішніх виробників, продукція яких конкурує з імпортною. Але, у свою чергу, це призвело до зростання імпорتنих цін, а отже, і цін споживчого ринку. Жоден із зазначених моментів не вказує на формування сприятливого макроекономічного курсу, який міг би стати фундаментом для високотехнологічного підйому. Не покращує ситуацію реалізація макроекономічної концепції NAIRU (рівня безробіття, яке не прискорює інфляцію)⁶. Орієнтація лише на внутрішні чинники економічного зростання не дає змоги використовувати переваги міжнародної торгівлі й ще більш поглиблює проблеми, спровоковані глобалізацією фінансових і товарних ринків, підвищенням ентропійності світового простору, переходом до інформаційно-технологічної моделі економічного розвитку. Таким чином, дана регіональна система була змушена здійснити кількісні та якісні зміни (збільшення кількості країн-учасниць блоку і перехід до моделі глибокої інтеграції, включаючи політичну інтеграцію), тобто перейти на новий рівень розвитку.

3. Антиномічність глобалізації як об'єктивна причина розгортання процесу регіоналізації

Економічна наука постійно відкриває все нові властивості світової соціально-економічної системи як єдиної спільноти і притаманні їй види світогосподарської взаємодії на різних рівнях її структурної організації. Реалізація системного підходу в п. 2 дала змогу на основі аналізу зв'язків між системоутворюючими чинниками, до яких відносимо цілі й функції системи, окреслити існуючі протиріччя між цільовою орієнтацією національної економіки та зміною зовнішнього глобального середовища. Але такий аналіз був би неповним без урахування механізмів самоорганізації та саморозвитку трансрегіональної системи відповідно до економічних циклів розвитку (синергетичний підхід)⁷.

⁶ Концепція NAIRU передбачає, що високий рівень безробіття має структурний характер і його неможливо понизити без прискорення темпів інфляції. Але сучасний досвід США, де політика стимулювання економічного зростання приводить до підвищення продуктивності праці, показав неприйнятність цього підходу в умовах сучасного світового господарства.

⁷ Синергетика, основні положення якої були сформульовані проф. Г. Хакеном, являє собою евристичний метод дослідження відкритих самоорганізованих систем, схильних до кооперативного ефекту, який супроводжує утворення просторових, часових чи функціональних структур.

З поняттям «глобалізації» часто пов'язують якісно новий рівень світогосподарської взаємодії, який характеризує всесвітня, всебічна взаємодія суб'єктів світової економіки й виникнення глобальних чи загальноцивілізаційних проблем. Тому можна припустити, що загальний вектор розвитку визначає певна цільова функція, метою якої є досягнення оптимальної для даного мегасоціуму граничної цілісності, тобто рівня глобалізації (об'єднання).

Загальновизнано, що характер взаємодії між елементами системи визначають різноманітні за якістю і спрямованістю процеси, які розгортаються у часі й просторі. Їх узгодження і гармонізація інтересів (мотивів) завжди становили одне з найважливіших завдань політики країни і цивілізації загалом. Тому глобалізацію не можна вважати особливістю лише XIX чи XX ст.⁸ При цьому процес глобалізації потрібно розглядати не як шлях до досягнення гомогенності, а як важливе джерело збереження різноманітності, що досягається в результаті об'єднання різного в ціле. За рахунок цієї різноманітності забезпечується життєздатність, збагачується й ускладнюється структура самої системи. У свою чергу, взаємодія протилежних за спрямованістю тенденцій вивільняє необхідний для розвитку і трансформацій економіки потенціал, який інтенсифікує розвиток на вищому рівні.

Порушення принципу різноманітності, на думку автора, і стало глибинною причиною чергової кризи глобалізації наприкінці 1990-х рр. Існуючий розподіл світового виробництва, ринку товарів і послуг, капіталів, сфер впливу свідчить про монопольне становище семи провідних індустриальних країн. Вони забезпечують 45% світового ВВП, близько 60% експорту і 64% імпорту товарів, відповідно – 70% і 50% послуг. Торгівля між індустриально розвинутими країнами зростала швидшими темпами, що супроводжувало зростання внутрішньорегіональної торгівлі. На США, ЄС і Японію припадає 92% найбільших ТНК світу. Результатом нерівномірного розвитку світової економіки й послаблення взаємозв'язків між країнами різного рівня розвитку стало збільшення розриву в середньому рівні доходів між найбагатшими і найбіднішими країнами. В 1960 р. ВВП на душу населення в 20 найбагатших країнах був у 18 разів вищим, ніж у 20 найбідніших. До 1995 р. цей розрив збільшився до 37 разів [13: 208-209]. Тому варто погодитись з думкою С. Кораблі на про те, що наявність системного ефекту аж ніяк не припускає його рівномірного розподілу між усіма учасниками міжнародної кооперації. Сучасний світ асиметричний [8: 1]. Побудова сучасної глобалізованої економічної системи дає однобічні переваги головним країнам і групам країн. При цьому найслабші суб'єкти світової економіки не можуть забезпечити захист своїх інтересів. Незважаючи на це, економічні лідери змушені враховувати інтереси своїх менш розвинутих партнерів (щоб кооперація не втратила для них сенс). Саме таке поглиблення розриву між країнами світу спонукало до зростання антиглобалізаційних виступів і стимулювало пошук но-

⁸ Першу хвилю глобалізації деякі науковці відносять до XIX ст. [12] чи XVI ст. [7]. Зараз ми переживаємо вже третю хвилю глобалізації.

вих локальних форм міжнародного співробітництва, які ґрунтуються на використанні потенційних переваг певного регіону.

Суперечливість (антиномічність) глобалізації як процесу не викликає сумніву, оскільки в ньому можна легко виділити два класи протилежних тенденцій, між яким встановлюється певний баланс. Для процесу глобалізації такими протилежними тенденціями є інтеграція і дезінтеграція, присутність яких підтверджує існуючий досвід та історичний процес⁹. Варто нагадати, що в антиномічному процесі (яким і є глобалізація) проявляється природна закономірність: зростання інтеграції (чи рівня організації) обов'язково супроводжує наростання дезінтеграції та хаосу; причому співвідношення між ними залишається відносно однаковим (50:50) у випадку збалансованого розвитку [1]. Якщо сутність будь-якого процесу виразити через бінарну протилежність його тенденцій розвитку ($G = I + D$), то різниця потенціалів інтеграції і дезінтеграції, що виникає на цій основі, утворює напругу (енергію), яка стає джерелом розвитку глобалізованої (наднаціональної) системи.

Так, поглиблення міжнародного розподілу праці, яке супроводжував бурхливий розвиток міжнародних виробничих комплексів і ТНК, розвиток комп'ютерної техніки й електронних телекомунікацій, підвищення мобільності факторів виробництва, робочої сили, капіталу та технологій, створили необхідні передумови для стрімкого зростання трансграничних обмінів і на цій основі – інтеграції ринків і національних економік. У першій половині ХХ ст. динаміка зростання світового валового внутрішнього продукту і світового експорту практично співпадали. Але вже починаючи з 1960-х рр., експорт став збільшуватися значно швидшими темпами, ніж ВВП. В останні роки ХХ ст. зростання світового експорту майже вдвічі перевищувало збільшення валового продукту. Це означає, що національні економіки дедалі більше працювали не на внутрішній, а на світовий ринок, що свідчить про зростання рівня інтегрованості національних систем у світовий рух товарів (див. табл. 1, 2).

Про якісні зміни характеру взаємовідносин і кооперації країн свідчать навіть не стільки гігантські масштаби і частка експорту товарів і послуг, скільки вивіз капіталу, торгівля правами власності у вигляді цінних паперів, банківських депозитів, боргових вимог і зобов'язань. Мобільність світового капіталу суттєво зросла з 1980-х рр. Основними конкурентами на світовому ринку капіталів залишаються фінансові системи США, ЄС та Японії, які розподіляють між собою 90% цієї сфери. Обороти на міжнародному фондовому і валютному ринках в десятки, а то й у сотні разів перевищують торгові обороти. В 1997 р. оборот світової торгівлі акціями оцінювали в 40 трлн.

⁹ Недостатнє теоретичне обґрунтування явищ інтеграції та дезінтеграції призвело до нерозуміння глибинних причин глобальних трансформацій в економіці країн світу і викликало неадекватну реакцію економічних суб'єктів на зміни у світовій економіці. Співвідношення цих двох протилежних тенденцій розвитку з процесом глобалізації можна виразити наступною формулою: $G \sim I + D$, де G – глобалізація; I – інтеграція; D – дезінтеграція.

дол., а сума купівлі і продажу валюти між країнами в рамках «гри» на різниці курсів і відсоткових ставок (валютний і відсотковий арбітраж) становила 400 трлн. дол.

Таблиця 2.

Середньорічні темпи приросту експорту та імпорту (%) [18: 16,17]

Регіони	1980–1985		1985–1990		1990–1995		1995–2000		2000–2001		2001–2002	
	екс-порт	ім-порт	екс-порт	ім-порт	екс-порт	ім-порт	екс-порт	ім-порт	екс-порт	ім-порт	екс-порт	ім-порт
Світ	-0,7	-0,5	12,4	12,5	7,6	7,0	3,7	3,9	-4,0	-4,0	4,0	4,4
Країни з розвинутою економікою	0,1	-0,3	13,8	13,4	6,6	5,2	2,7	4,4	-3,5	-4,6	2,9	3,6
Країни, що розвиваються	-3,7	-1,7	12,5	12,9	11,0	12,7	5,7	2,8	-6,3	-4,4	5,4	5,0
Країни ЦСЄ	2,5	1,1	0,5	2,7	5,0	4,1	4,4	2,9	5,1	8,6	9,4	12,9

Таблиця 3.

Зростання світового виробництва, 1997–2002 рр. (річні прирости у %) [17: 5]

Регіони	1997	1998	1999	2000	2001	1990–2000 (середній)	2002 (прогноз)		
							Consensus Economics	Economist Intelligence Unit	IMF
Світ	3,4	1,8	2,6	3,8	1,3	2,2	1,2	1,4	2,4
Країни з розвинутою економікою	3,0	2,1	2,4	3,4	1,0	2,0	–	1,1	0,8
Країни з перехідною економікою	1,9	-0,9	2,7	6,0	4,3	-3,0	3,0	–	3,6
Країни, що розвиваються	5,3	1,1	3,4	5,4	2,1	4,3	–	–	4,4

Джерело: World Bank, World Development Indicators (various issues); IMF, World Economic Outlook (December 2001); EIU, Country forecasts (various issues); Consensus Economics, Consensus Forecast (11 February 2002).

Активний розвиток різних видів міжнародної підприємницької діяльності, транснаціоналізація виробництва, торговельної та банківської діяльності пришвидшили інтеграцію національних фінансових ринків і механізмів. Наприклад, у 2001 р. загальна сума капіталів, вивезених за всі роки з розвинутих країн (у вигляді прямих і портфельних інвестицій, акцій, цінних паперів), становила 10 трлн. дол., а сукупний зовнішній борг країн, що розвиваються, становив близько 2,2 трлн. дол. [22: 78; 14: 107].

Таблиця 4.

Окремі показники ПІІ і міжнародного виробництва, 1982–2002 рр.
(в млрд. дол. і %)

Показник	Вартість у поточних цінах					Щорічні темпи приросту				
	1982	1990	2002	1986–1990	1991–1995	1996–2000	1999	2000	2001	2002
Притік ПІІ	59	209	651	23,1	21,1	40,2	57,3	29,1	-40,9	-21,0
Відтік ПІІ	28	242	647	25,7	16,5	35,7	60,5	9,4	-40,8	-9,0
Сумарний обсяг ввезених ПІІ	802	1954	7123	14,7	9,3	17,2	19,4	18,9	7,5	7,8
Сумарний обсяг вивезених ПІІ	595	1763	6866	18,0	10,6	16,8	18,2	19,8	5,5	8,7
Транскордонні злиття і об'єднання	...	151	370	25,9	24,0	51,5	44,1	49,3	-48,1	-37,7
Обсяг продаж іноземних філій	2737	5675	17685	16,0	10,1	10,9	13,3	19,6	9,2	7,4
Валова продукція іноземних філій	640	1458	3437	17,3	6,7	7,9	12,8	16,2	14,7	6,7
Експорт іноземних філій	722	1197	2613	13,5	7,6	9,6	3,3	11,4	-3,3	4,2
ВВП (в поточних цінах)	10805	21672	32227	10,8	5,6	1,3	3,5	2,6	-0,5	3,4
Експорт товарів і нефакторних послуг	2053	4300	7838	15,6	5,4	3,4	3,3	11,4	-3,3	4,2

Джерело: UNCTAD, World Investment Report 2003. FDI Policies for Development: National and International Perspectives, table I. 1, p. 3

Основною рушійною силою процесу об'єднання (інтеграції) на мікрорівні світогосподарської системи стали ТНК. Відповідно до щорічної доповіді про світові інвестиції (2001 р.), підготовленої Конференцією ООН з питань торгівлі і розвитку ЮНКТАД, у світі нараховується 63 тис. транснаціо-

нальних корпорацій з 800 тис. зарубіжними підрозділами¹⁰. Вони контролюють половину світового промислового виробництва, майже 2/3 загального обсягу торгівлі, приблизно 80% патентів і ліцензій на нову техніку. Під їх наглядом перебуває 90% світового ринку пшениці, кукурудзи, кави, лісоматеріалів, залізної руди, 85% – ринку міді та бокситів, 80% – чаю та олова, 75% – бананів, натурального каучуку і сирої нафти. Вони перетворилися на головний елемент тієї з'єднувальної тканини (основи), з якої формується глобальна економіка.

Але ознаки нової якості інтернаціоналізації економічного життя та інтеграції національних економічних систем, з якими й ототожнюється процес глобалізації, супроводжувало не менш активне наростання антиглобалізаційних виступів і дезінтеграційних тенденцій. «Сьогодні ми живемо в умовах всесвітньої революції, – віднедавна постійно наголошує у своїх виступах генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі. – Планету затиснуто в лещатах двох потужних протидіючих сил: глобалізації і дезінтеграції». Дане зауваження досить чітко відображає специфіку сучасного розвитку: інтеграції економічних систем і дезінтеграції соціальної та культурної сфер, що проявляється в загостренні протиріч між регіонами, соціальними системами, культурами й релігіями. Проблема полягає в тому, що деяким країнам, особливо невеликим і бідним, нелегко контролювати те, що відбувається поза їх кордонами. Водночас стихійні чи спрямовані потужнішими державами інтеграційні процеси можуть мати для них і негативні наслідки.

Досі немає переконливих доказів того, що процес глобалізації сприяв забезпеченню стійкого економічного зростання. Проведений американським Центром економічних і політичних досліджень аналіз основних економічних і соціальних показників розвитку країн світу за останні 20 років ХХ ст. (1980–2000), порівняно з попереднім двадцятилітнім періодом (1960–1980), показав сповільнення загальносвітового прогресу у більшості напрямків¹¹.

Формування глобалізованого економічного простору супроводжує різке загострення конкурентної боротьби на рівні підприємств, національних і міжнародних регіонів. Посилилася поляризація світового співтовариства і маргіналізація окремих країн, підвищився рівень ентропійності світового ринку.

¹⁰ Для порівняння: у середині 1990-х рр. функціонувало 40 тисяч таких корпорацій, які контролювали за межами своїх країн до 250 тисяч дочірніх компаній. За останні тридцять років кількість ТНК збільшилась у 9 разів (у 1970 р. було зареєстровано 7 тис. подібних фірм, у 1976 р. їхня кількість становила 11 тис. із 86 тис. зарубіжних філій, а у 1990 р. – 24 тис. ТНК).

¹¹ Суттєво знизилися щорічні темпи економічного зростання в розрахунку на душу населення в усіх аналізованих групах країн – від найбагатших до найбідніших. Наприклад, у групі найбідніших країн вони впали з 1,9% до 0,5%, у групі країн із середнім рівнем доходів – з 3% до менш ніж 1% [16: 2]. За винятком групи найбагатших країн, у решті груп знизилась очікувана тривалість життя населення, сповільнився прогрес у зниженні дитячої смертності, а також у розвитку шкільної освіти і ліквідації неписьменності.

До негативних наслідків об'єднувальних та інтеграційних тенденцій у сфері міжнародної економіки варто віднести і розпад міжнародного (міжнаціонального) розподілу праці з одночасним посиленням ролі міжкорпоративного розподілу праці. Частина галузей почала розвиватися за кластерним принципом концентрації інтелектуального продукту, технологій (наприклад, технопарки і технополіси) чи фінансових ресурсів (сервісні, офшорні зони). Відбувається деконцентрація виробництва комплектуючих. Наприклад, деталі та вузли, що постачають з Японії, становлять близько 45%, а з Південної Кореї та Сінгапуру, – близько 30% кінцевої вартості персональних комп'ютерів, які випускає в США компанія IBM. У результаті значна частина контролю над національною економікою переходить від суверенних держав до ТНК і міжнародних організацій, які мають свої, часто протилежні національним, інтереси.

У свою чергу, програми лібералізації та структурної адаптації, рекомендовані ряду країн міжнародними організаціями, значною мірою підпорядковують внутрішню соціальну політику зовнішнім економічним силам. Так, реалізація рішень Уругвайського раунду багатосторонніх торгових переговорів у рамках ГАТТ про зниження рівня тарифного захисту і лібералізацію торгівлі нанесла відчутний удар економікам Тропічної Африки. Вони втратили значну частину бюджетних надходжень від імпорتنих мит. За деякими оцінками, від запровадження в життя рішень Уругвайського раунду Африка щорічно зазнає збитків на суму близько 3 млрд. дол.

Глобальні асиметрія і десинхронізація привели до пошуку шляхів мінімізації негативних наслідків і спроб створити геополітичну рівновагу за допомогою регіональних груп. Автор погоджується з думкою О. Богомолова [2: 32], що поява регіональних груп – це одна з характерних рис процесу глобалізації. Торгові, економічні, валютні союзи й об'єднання кількох держав, створюючи сприятливіші умови для взаємного співробітництва, дають змогу поглибити поділ праці на регіональній основі та посилити позиції країн-учасниць у глобальній конкуренції.

Отже, в сучасному постбіполярному світі регіоналізм стає важливим фактором зовнішньої і внутрішньої політики. Він обумовлений зростанням ролі функцій території та соціального періоду (часу), необхідністю поєднання геополітики, геоекономіки і соціокультурних особливостей території. Так, В. Дергачов, аналізуючи геоекономіку «великих просторів», звертає увагу на необхідність розробки стратегії розвитку наднаціональної системи чи технології реалізації пріоритетів регіонального розвитку в багатовимірному комунікаційному просторі в умовах лібералізації міжнародних економічних відносин [4: 139].

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що:

1. Регіоналізація виступає одночасно стимулюючим і стримуючим елементом процесу глобалізації; між ними існують прямий і зворотний зв'язки; рівень активності глобалізаційних процесів зумовлює відповідну активізацію регіональних процесів і навпаки.

2. Регіоналізація проявляється через періодичну активізацію тенденцій інтеграції і дезінтеграції; дає змогу вирішити виникаючі протиріччя між інтеграційними і дезінтеграційними тенденціями у світовому господарстві.
3. На етапі зростання економічного циклу розвитку системи переважають інтеграційні тенденції і прагнення до розширення зв'язків із сусідами для отримання більших переваг, пов'язаних з міжнародною діяльністю.
4. На етапі стабілізації, коли економічна система вичерпує потенції досягнутих переваг, спостерігаємо наростання дезінтеграційних тенденцій і переростання існуючого між інтеграцією і дезінтеграцією протиріччя в антагоністичне; для протистояння негативним наслідкам глобалізації і вирішення існуючих протиріч активізується процес регіоналізації, який дає змогу шукати адекватні інтересам суб'єктів міжнародної економіки локальні чи територіальні ідентичності для формування нових переваг в умовах сформованого глобалізованого простору.
5. На етапі спаду економічного циклу дезінтеграційні тенденції стають переважаючими і економічна система опиняється перед необхідністю пошуку нової моделі для переходу до якісно нового стану; відбувається розпад глобалізованої системи на регіональні групи й ініціюється процес пошуку нової територіальної архітектури даного простору, перерозподіл геоекономічних і геополітичних сил та інтересів між суб'єктами економічного простору.
6. Інституційна й організаційна форми реалізації процесу регіоналізації визначає точка, в якій знаходиться крива економічного циклу; переважання інтеграційних процесів сприяє утворенню транснаціональних об'єднань; переважання дезінтеграційних – транс-регіональних груп.

Таким чином, регіоналізація та глобалізація є взаємозалежними і взаємопов'язаними процесами у світовій економіці. Вони не суперечать, а доповнюють один одного. Протиріччя, що виникають між ними, мають неантагоністичний характер і відображають співвідношення між інтеграційними та дезінтеграційними тенденціями на різних рівнях світогосподарської системи.

Література

1. Азроянц Э. А. Глобализация как процесс // Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба Ученых «Глобальный мир». – Выпуск 5. http://www.rusianglobalclub.cjm/gw_02_05a.htm
2. Богомолов О. Т. Анатомия глобальной экономики. – М.: Академкнига, 2003. – 216 с.
3. Гладій І. Й. Європейське зростання та міжнародні торговельні потоки країн ЄС // Проблеми економічної інтеграції України в ЄС: європейські порівняльні студії. / Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2001. – № 18. – С. 45–51.
4. Дергачев В. А. Геоэкономика. – Киев: ВИРА-Р, 2002. – 512 с.
5. Дранкина Е. Бросок на Север // Эксперт. – 1999. – 11 окт. – № 38 (202). – С. 30-31.
6. Ионин Л., Шкаратан О. Паркинсон и бюрократы // Паркинсон С. Н. Законы Паркинсона: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – С. 434.
7. Кагарлицкий Б. Глобализация № 3 / Интервью электронному журналу «Internet.RU» – http://internet.ru/articles/n_pk32.esp
8. Кораблин С. Ассиметрия – 2 // Зеркало недели. – 2002. - №2. – С.1
9. Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западня глобалізації: атака на процвітання і демократію / Пер. с нем. – М.: Альпина, 2001. – 335 с.
10. Мосей Г. Влияние глобализации и регионализации на таможенную политику государства // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 3. – С. 2.
11. Ойкен В. Основные принципы экономической политики: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1995. – 210 с.
12. Пивоварова М. Мировозражданное взаимодействие: диалектика глобального и локального // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – №3.
13. Удовик С. Л. Глобализация: семиотические подходы. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2002. – 480 с.
14. Human Development Report, 1999, UNDP, NY.
15. Hveem H. Political Regionalism // Globalism and the New Regionalism: Vol. 1 / H Bjorn., A. Inotai, O. Sunkel (eds.). – London: MacMillan Press Ltd., St. Martin's Press Ltd., 1999.

16. The Scorecard on Globalization 1980–2000: Twenty Years of Diminishing Progress, Center for Economic and Policy Research (CEPR), Briefing Paper.
17. UNCTAD. Trade and Development Report, 2002. – New York and Geneva, 2002.
18. UNCTAD. Handbook of Statistics 2003. – New York and Geneva, 2003.
19. UNCTAD. World Investment Report 2003. FDI Policies for Development: National and International Perspectives.
20. VanDeveer S., Dabelko G. Redefining Security Around the Baltic's: Environmental Issues in Regional Context // Global Governance. – 1999. – № 5.
21. World Economic Outlook. Fiscal Policy and Macroeconomic Stability. – IMF. – May 2001
22. World Economic Outlook. – IMF. – December 2001.

Стаття надійшла до редакції 17 грудня 2003 р.